

Милорад ЈЕВРИЋ*

ИНТЕРФЕРЕНЦИЈА РОМАНТИЗМА И РЕАЛИЗМА У КЊИЖЕВНОМ ДЈЕЛУ СТЕФАНА МИТРОВА ЉУБИШЕ

*Знање и умјетности најредују тје је мира и слоје,
а тој код нас нема, но смо вазда на њохарици.*

Стефан М. Љубиша

Сажетак: „Пријовијесци“ и „Причања“ чине главнину књижевної дјела Стефана М. Љубише, мада се он оіледао и у друим родовима и врстама, аудиографско-мемоарским сисима, њјесмама, ња и научним радовима. У њоіледу њријадности различіим стилским ејохама, њјегово дјело чини њријелаз између романіизма и реализма, али се њоуздано може тврдити да оно више њријада реалистичком начину њисања неіо ли романіичарском. У жанровском смислу, романіизам је исіуњавала њревасходно њоезија и драма (њраједија), док се реализам осіваривао највише као њрозни израз (њријовијейка и роман), да ди се тјек у фазама високоі/развијеноі реализма јавила комедија, обновила њоезија, а каракітерисаје іа и аудиографска и мемоарска њроза. Заједно са Јаковом Иіњайовићем, Љубиша њријада њочецима сріскоі реализма на балканским њросіорима и нужно је у своме дјелу морао имати њонешіо од њреіходне књижевне фазе — романіизма, мада је у сіихованом облику најисао само један еј (Бој на Вису) који је својом сушіином ближи ејском начину њјевања неіо ли умјетничком. Љубишине њријовијейке и њриче тјакође њредсјавају коніаминацију романіичарскоі и реалистичкоі њроседеа, іако у њима њревладава снажан реалистички њрсіуј живојној и фикіивној маіерији. У њима су осіварена дрјона њреілишања ејскоі романіизма, фолклорноі реализма, њоіом чисіо дескріптивноі начина њисања, који іде и до криіичкоі реализма.

Кључне ријечи: романіизам, реализам, ејска народна њјесма, фолклор, жанровска и стилска инітерференција, њроірамски реализам, доіаісво књижевних врста

* Проф. др Милорад Јеврић, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица

УВОД

Цјеловит књижевни рад Стефана М. Љубише одвијао се у кратком временском распону од свега петнаестак година, и то при самом крају његовог живота, мада је он први књижевно-научни састав (*Ойшійесїтво њашїйровско у окружју Кошорском*) написао још 1845. године. Не заборавимо да су тек послије ове године објављена кључна дјела романтизма на нашим просторима: Мажуранићев спјев *Смрїи Самаил-аїе Ченїића* (1846), Његошев *Горски вијенац* (1847) и Бранкове *Песме* (1847). Године 1847. настала су још два велика дјела наше књижевности и културе, Вуков пријевод *Нової за вјейи* и Даничићев *Раїи за срїски језик и ѡравойис*. Књижевноисторијски гледано, Љубишино дјело настајало је на самим почецима реалистичке епохе, када су још у снажном замаху постојали романтичарски трендови и када је формирана реалистичка програмска основа коју су чинили Јаков Игњатовић, Љубен Каравелов, Светозар Марковић, Пера Тодоровић, Андра Николић, па и сам Стефан М. Љубиша. Ако је главна фаза српског романтизма интензивно трајала неких тридесетак година, од 1847. до смрти Ђуре Јакшића (1878), а како се те године (1878) и завршио животни пут овог нашег писца, из свега произилази сазнање да је Љубишино књижевно дјело настајало у најбурнијим годинама романтичарске експанзије и њеног опадања. Престанак живота и рада Стефана М. Љубише коинцидира с још једним крупним датумом наше друштвене историје. Наиме, година његове смрти поклопила се са међународним признањем три новостворене државе са Балкана: Србије, Црне Горе и Румуније — на Берлинском конгресу. То значи да послије те године код нас више нијесу постојали главни социјални разлози/услови за даљи развитак романтичарске књижевности, јер су двије српске државе постале слободне од ропства под туђинским империјама па су се могле окренути економском напретку, социјалној правди и духовном развитуку, што су све биле друштвене основе за стварање праве реалистичке књижевности.

Иако је реализам у нашој књижевности започео 1860. године, и то романом *Милан Наранцић* (пуни наслов — *Тридесетїй іодина из живоїиа Милана Наранцића*) Јакова Игњатовића, његов убрзани развитак започео је тек након програмских чланака Светозара Марковића: *Певање и мишљење* (1868) и *Реалносїи у ѡезији* (1870), што је скоро читаву деценију након овог великог почетка, па је у тој задњој деценији живота Стефана М. Љубише и настало неколико

вриједних дјела која су обиљежила читав реализам као доминантну стилску форму друге половине XIX вијека, а томе је, свакако, значајно допринио и Љубиша, објавивши своје двије збирке: *Приповијести црнојорске и њриморске* (1875) и *Причања Вука Дојчевића* (1878). Неке од приповиједака у првој збирци појавиле су се и раније у штампи (а неке и након тога), па су тек касније скупљане на једно мјесто: *Шћейан Мали* (1868), *Продаја њајџријаре Бркића* (1870), *Кањош Мацедоновић* (1870), *Скочидјевојка* (1873), *Пој Андоровић нови Обилић* (1874), *Крађа и њрекрађа звона* (1874), *Проклејти кам* (1875), *Горде, или како Црнојорка људи* (1877), *Суд добрих људи* (1878), што доказује да је Љубиша интензивно објављивао своје приповијетке и причања само једну пуну деценију. Опширну поему, више епску него лирску творевину, *Бој на Вису* (1866) објавио је неколико година прије својих најпознатијих приповиједака, па од те године и биљежимо његов прави књижевни рад. Неке приче из циклуса *Причања Вука Дојчевића* објављиване су и скоро годину дана након смрти аутора.

Поетичке поставке. Значајнији приповједни рад Љубиша је почео да остварује одмах након програмских чланака Светозара Марковића, што индиректно значи да је наш писац можда био упознат са духом и књижевним начелима овог српског идеолога и националног радника. Прије Марковића неке реалистичке програмске основе српске књижевности поставио је Јаков Игњатовић, док се пропагандно-књижевна дјелатност Љубена Каравелова одвијала нешто мало прије Марковићеве дјелатности на том пољу, а потом (за непуне двије године) равноправно текла заједно са њом. Настављачи Марковићеве социјалистичке идеологије, Пера Тодоровић, а знатно касније и Андра Николић, продужили су са стварањем његових књижевних визија. Први редукујући ширину књижевних погледа свога учитеља и претходника; други проширујући њене основе, модернизујући програмске основе и отварајући се шире према европској будућности и свијету.

У нашем реализму не само програмски писци и идеолози националног и социјалног препорода, него и сами књижевни ствараоци, имали су развијену теоријску/поетичку свијест о потребама књижевности и начелима на којима се имао заснивати њен развитак. Осим Марковића, који се није бавио књижевним радом, готово сви остали писци су истовремено били и књижевници и извјесни теоретичари/поетичари књижевности. Тако је било готово са свим реалистичким писцима, па и са Стефаном М. Љубишом. У

ставовима Вука Дојчевића из приче *Некому ѿноу ѿлуѿа, а некому ѿлуѿају олова* има и романтичарских елемената и идеја, што значи да је Љубиша као писац и у програмским ставовима био негдје на пола пута између романтизма и реализма. Он у поменутој причи тражи од писаца, читалаца и гледалаца окретање ка народном животу и националним проблемима које треба темељно рјешавати: „Да се прођу Гркъ, Римљанâ, западне пљеве, туђе дике и страна обичаја; хотио бих да се изнесу на видјело дивни огледи нашијех јунака, мудраца, књижевника, женскијех глава, што су служили части и имену срцем, памећу, поуком, а прегорели отаџбини живот, имуће, пород и мир.“ Ту се већ мијешају романтичарски и реалистички ставови, човјек се бори „срцем“, дакле, душом, емоцијом, маштом; али и „памећу“, дакле, разумом, мудрошћу филозофојом, па и науком. Неке изразитије елементе реалистичког програма Љубиша је дао још у рано објављеном путописно-етнографском спису *Бока*, гдје љепоте Бококоторског залива опсује у стилу дагеротипног реализма, по којем конкретно у мору „видиш сваку кућу једну по једну *ѿдје се у води као ѿаклуѿкли и фѿѿѿѿрафа*“ (подвукао: М. Ј.). Утврђивање праве истине и тачног описа било је једно од темљних начела реалистичке поетике, па је тако било и код Љубише, а нешто каснијеи код Марка Миљанова Поповића.

Љубиша је у аутобиографији под насловом *Сѿефан Миѿров Љубиша* указао на ону страну истине која зна да оштро удари по манама и недостацима човјека и грађанина. Нарочито када писац настоји да критиком удари по недостацима читавог друштва: „Да-како, истина наличи гromу небесноме, који човјека спржи и обе-свијести.“ Писац је овдје, поред оног благотворног и окријепљујућег дејства истине, имао на уму и ону оштру и сатиричну њену страну, која постаје убојито средствао у борби са недостацима времена и народа којем припадамо. „Очигледно, истина је за њега врховни принцип без којег нема ни правде, ни хуманизма, ни праве књижевности“ (Јеврић 2017: 438). Љубиша је највећи дио свога стваралаштва написао прозним изразом, док је за поезију имао мало смисла и није јој посвећивао своју пажњу. Како је романтизам у највећој мјери пјесничка творевина и форма, а реализам првенствено прозно стваралаштво, онда није ни чудо што је овај наш писац своју поетичку пажњу посвећиво управо различитим облицима прозног стваралаштва: „Истина је да се епика код првобитнијех народадаје боље развити стиховима него ли прозом, но ја мним, да је већ дошло вријеме да се с том првобитношћу опростимо, јер тежи

да нас остарјеле у повојима држи.“ Вријеме поезије и вријеме романтизма за Љубишу су нека врста предисторије човјечанства коју он идентификује са периодом раног дјетињства, а сада је дошло до одрастања и зрелог доба људског рода/човека, те њима више приличи озбиљна реалистичка литература у прозним облицима и са датим, научно-природњачким погледима на свијет и живот.

Књижевни и национални лик. Стефан М. Љубиша (1822–1878) је свој животни и књижевни пут највише проводио у Будви, Паштровићима и Грбљу, који су се тада налазили изван Црне Горе и били више везани за Боку Которску, а сви заједно припадали аустроугарској провинцији Далмацији, која је, иако насељена претежно Србима, православцима и католицима, тек много касније (1939) споразумом Цветковић — Мачек припала Хрватској бановини, а пред крај XX вијека данашњој држави Хрватској. Црногорско приморје било је тада подијељено између Аустроугарске и Турске, а граница међу њима била је на Куфину, негдје на средокраћу између данашњих Буљарица и Чања. Стварањем независне Црне Горе (1878), и тек касније (1918), Паштровићи, Грбаљ и Бока издвојени су из састава тадашње Далмације и припојени црногорској држави. Љубиша се поред књижевности још бавио преданим националним и политичким радом, заступајући читавих 16 година народ ових крајева у Далматинском сабору у Задру и Царевинском вијећу у Бечу. Када му је као Србину неправедно одузет посланички (заступнички) мандат, он је тешко доживио ту неправду и буквално „од муке прецркао“.

Љубиша се у свом политичком раду стално и искрено залагао за истинску слогу Срба и Хрвата, а када су га противници успјели смијенити са чела Далматнског сабора, он је то овако формулисао и образложио: „Ја знам да ви мене не трпите, јер сам Срб православне вјере. Но свакао излазећи одавде тјешим се мислећи, да остављам у Сабору младијех сила, Вујатовића и Симића, који, ако их је Српкиња задојила, знати ће бранити права своје народности и вјере, а ја ћу им с тремова рукама пљачкати.“ Колико и Његош, и Љубиша је био одан своме српском роду, косовском опредјељењу и јединству са осталим словенским народима. Са Вуком Караџићем дијелио је исте погледе на тровјерску раслојеност српског народа. Очување народних обичаја за њега је био прворазредни задатак „тако да је тешко вјеровати да је добар Србин онај који те обичаје презире или хладнокрвно штуче, пак био он турске, католичке или праволавне вјере“. Упркос разним негативним искуствима на личном

плану, Љубиша није никад доводио у питање братство и сарадњу са осталим словенским народима, нарочито с Хрватима: „Моје срце у валове радости плива, кад видим слогу хрватско-српску.“ У складу са тадашњим југославистичким опредјељењима и тежњама, он је ова два народа називао једним именом — „Србо-Хрватима“.

Све најзначајније идејне и политичке ставове о животу нашег народа на Јадрану и у Далмацији налазимо у Љубишиној аутобиографији, која је писана у трећем лицу једнине, са очигледном намјером да се што објективније прикаже тадашњи свијет и да се елиминише свака евентуална пристрасност аутора. Под насловом *Стефан Мийров Љубиша*, његов животопис највише се бави посланичким радом у Далматинском сабору и Царевинском вијећу. Из њега се виде стварне друштвене прилике на овим просторима, па и са каквим су се великим проблемима сусретали сам Љубиша и његови сународници, распоређени на одговорним друштвеним пословима. Иако заговорник великих идеја, као што су биле свесрпска, југословенска или свесловенска, као човјек којег преокупирају општечовјечански идеали и хришћанске вриједности живота, а које никада нијесу дате без извјесних примјеса романтизма, Љубиша је у конкретном политичком раду био суви реалиста и практичар који се увијек трудио да на одређеном терену и у свакодневном животу свога народа постигне оно што је могуће и реално, те да малим корацама дође до неког бољитка или барем дјелимичног остваривања великих идеала. Његов идеализам и национално опредјељење никада нијесу помрачили ту конкретну и живу стварност која се одвијала пред њиме, коју је он помно проучавао, а потом покушавао да измијени у правцу остваривања бољег живота и свесрпске слоге на Балкану. А та свесрпска слога никада код њега није ишла науштрб права и дужности других народа, већ је увијек била усмјерена на свесредну сарадњу и суживот са њима.

„Наш писац је изрицао хвалоспеве и Бечу и бечкоме цару, мислећи да се само у оквирима аустро-угарског царства може наћи простора за равноправност различитих вера и нација. Очигледно, он је био присталица федералистичког друштвеног уређења у којем би се Срби и Хрвати, православци и католици, појавили као целина и тако представљали снагу коју нико не би могао игнорисати. У Далмацији је тада највише живело Срба, па је само сагласно са том чињеницом, он и могао бити председник Сабора у Задру. На-

равно, Боку и родне Паштровиће сматрао је посебном делом Далмације. У том циљу настојао је и остварио да се православна црква на овом ужем простору осамостали у виду једне епископије са седиштем у Котору, у Боки, а која би обухватала и Дубровник. Административна и верска посебност Боке била му је нужна и природна јер је он знао народно мишљење по којем ће ‘сваки Бокез’ отворено рећи: ‘нећемо с *Кровацијом* никад живи!’ У овој регији он је испословао и отварање гимназије у Котору. Такође је постигао да Бока директно делегира свог заступника у Беч. Мимо Далматинског Сабора“ (Јеврић 2017: 434–435).

Хуманистички и национални идеали које је Љубиша заступао наилазили су на велике отпоре и супротне тенденције, па је на сједницама Сабора често долазило и до жустрих полемика и потајних завјера које су на крају резултирале његовим смјењивањем са чела Сабора. Ти спорови су имали понајвише конфесионални предзнак, али ни националне суревњивости и личне мржње нијесу биле ништа мање. Противне тежње између православца и католика биле су велике, а ни непријатељства између аустроугарске и италијанске државности на овим просторима никада нијесу утихнула. Љубиша, као и сви Срби на овим просторима, увијек је био некако између туђег чекића и наковња, те је стално лоше пролазио у животу. Реалист Љубиша није био неки велики визионар као романтичар Његош, па није предвиђао ни уједињење Приморја са Црном Гором, мада се не може тврдити да га није прижељкивао. Уједињење Паштровића, Боке и цијеле Далмације најприје је видио у оквирима Троједне краљевине Далмације, Хрватске и Славоније, а све заједно у Аустроугарској царевини. А можда је сањао само о свесрпском уједињењу, које је најприје видио кроз српско-хрватску слогу, па тек онда у савезу са осталим народима на Балкану и у словенском свијету уопште.

Налазећи се често између католичке искључивости и аустроугарског полувојничког система, с једне, и извјесне италијанске и медитеранске широкогрудости, с друге стране, Љубиша је уочавао да му је та медитеранска култура ближа и прихватљивија, па је о томе с правом и горчином контатовао: „Нас је Аустрија, против сопствене користи, поиталијанила у тридесет година, [више] него Венеција у четити вијека.“ У години смрти нашега писца (1878) одржан је и Берлински конгрес по којем је управу над читавом Босном

и Херцеговином задобила Аустроугарска, па је слично стање као и у Далмацији завладало и у новоосвојеним/окупираним регијама, што је Петар Кочић (*За српски језик*) сликовито описао као праву трагедију по живот и народни језик: „Нас обузима неизмјенично гњев и сјета посматрајући какао се бездушно насрће на драгоцену духовну тековину народну, на чистоту и љепоту народног језика“ (Кочић 2002: 291). Нешто слично је констатовао у новијем времену и Марко Марковић у есеју *Трајом кварења нашега језика у не-давној историји*: „Кад је реч о окупаторовом кварењу народног језика, нама се чини да је Аустроугарска за четрдесет година своје владавине штетније деловала на наш језик него Турска за четири стотине година“ (Душанић 2018: 24). Иако је Љубиши, силом прилика, италијанска култура постала толико блиска да је пријетила опасност да се потпуно отуђи од народне основе и свога језика, његова животна путања је ипак доживјела потпун препород и он постаје национални човјек и писац првога реда, којем је матерњи језик био извор свих љепота овога свијета. А како се тај преображај код њега десио најтачније је објаснио управо у свој аутобиографији:

„Док се нијесам оженио, много сам се мало осврћао на народну књигу. Глава пунана италијанскијех и францускијех писама, није нимало могла приљубити своју влаштиту књигу, као дијете кад га једном дојиља одбије, тешко да се поврати материну млијеку пошто је окусилотуђу и слаћу пићу. Пошто се ожених (са Софијом, кћери Јока Петрисавова Ђеловића Ришњанина) чести женини пријекори нагнају ме да завирих и у нашој књизи. Оплијени ме и зачари богатство и изворна мудрост народнијех умотворина, пак нешто из Вуковијех збирка, нешто свагдањим саопћењемнародом црногорским и приморским, изучим матерњи језик, омили ми се и уљубим се у оно што сам прије мал не презирао; као неки неженати момци, који налазе сто мана оној дјевојци у коју ће се послѣ заљубити, с којомће вјенчани вијек провести, и наћи у њој сва добра овога свијета.“

У претходним ставовима Љубиша је кристално јасно објаснио како је код њега дошло до коперниканског обрта, до читавога културолошког препорода, те је од занесености италијанском и француском литературом прешао на поље народне културе, народнога језика и националне књижевности. Овдје видимо како понекада

(или често) жена може прекретнички да утиче на мужа да се он свим бићем окрене националном идентитету, али и да покрене стваралачке силе у њему које су дотада чамиле неоткривене и затомњене. Нарочито откривајући Његоша и потпуно усвајајући његове мудре поруке и поуке, Љубиша се окренуо народној поезији, косовским инспирацијама и миту у цјелини, а изабране пјесме Вука Караџића само су употпуниле мотиве за потпуну духовну преоријентацију његову. Љубиша је за читаву књижевну генерацију био млађи од Његоша, па између њихових стваралачких опуса није било истовремених и узајамних односа и прожимања, него је само Његошево дјело утицало на стварање не само појединих приповиједака и прича код Љубише, па и на читав његов поглед на свијет, који се код овог писца наново изграђивао. Зато није неоправдано било за оно вријеме што је уредник листа *Ойџаџина*, Владан Ђорђевић, назвао Љубишу „Његушем у прози“. Данас на тлу Црне Горе вјероватно има и других, и позванијих „Његуша у прози,“ али за оно вријеме то је било заиста велико признање, које и данас има своју аксиолошку утемељеност и тежину.

Љубишине опширне приповијести. Као романтичар, Његош је највише писао у стиховима, а Љубиша је углавном писао у прози и то га одређује као писца реализма или, још боље речено, као писца почетног реализма (протореализма) или фолклорног реализма. Приповједни књижевни опус Стафана М. Љубише није велик и састоји се од двије обимом невелике збирке приповиједака које се међусобно доста разликују. Може се рећи да су његове *Приповијести црногорске и њиморске* праве умјетничке приповијетке, а да друга његова збирка, *Причања Вука Дојчевића*, поред умјетничких, има доста особености народних казивања, посебно уоквирених и прошараних народним пословицама, изрекама и наравоученијима. Обје збирке, поред романтичарских, имају своја реалистичка „тежишта“, што их чини дјелима на пријелазу из романтизма у реализам, мада је њихова већа припадност реализму претежна и несумњива.

У *Приповијестима црногорским и њиморским* имамо свега девет приповиједака (толико цјеловитих приповиједака укупно има и Лаза Лазаревић), од којих су осам праве приповијетке, а девета (*Суд добрих људи*) је више нека врста драматизоване репортаже (у њој ликови наизмјенично говоре) на судским процесима, којима је и Љубиша понекад присуствовао. Најкраћа, најјезгровитија и најбоља приповијетка јесте *Кањош Мацедоновић*, док је наобимнија

међу њима, која наликује малом роману, његова велика „приповијест“ *Проклеши кам*. У свим овим приповијеткама преплићу се романтичарски елементи са реалистичким, али се може рећи да је најромантичнија међу њима *Скочигјевојка*, цијела прожета љубавним мотивом и изразитом поетичношћу. Поред љубавних мотива у њима су највише обрађивани патриотски мотиви, наглашавана патријархалност и потенциране вјерско-националне суревњивости и сукоби.

Збирком *Приповијести* доминира моћна приповијетка *Кањош Мацедоновић*, најмања и најбоља у овој књизи, која истовремено представља најбољи примјер контаминације романтичарских и реалистичких елемената и поступака. У извјесном смислу, описани двобој између Кањоша и Фурлана више наликује двобоју у некој народној пјесми, па није нимало чудно што су неки њени тумачи (Љубомир Зуковић) истакли да подсјећа на пјесму *Милош у Латињинима*, мада се она, ништа мање, може успјешно поредити и са пјесмом *Марко Краљевић и Муса Кесеџија*. Само презиме Мацедоновић указује да је овај јунак на Приморје могао доћи негдје из македонских крајева, а на то упућује и његова физичка „маленкост“, дата наспрам стаситих Црногораца. Кањош и Фурлан као ликови двије су потпуне супротности. Један је реалистичан, способан и окретан, „човјек ниска струка, али жив и ђеперан, да би се на игли вртио“. Други је романтичарски хипертрофиран, сав дат у хиперболизованим димензијама, „некаква чоечетина фурланска“, Аустријанац који је дошао да загорчава живот Млечанима (Латинима), а Кањош добија јуначку улогу да овог непријатеља својих тобожњих пријатеља уклони са овога свијета. Двобој двојице јунака као да је произишао (и има генезу) из Љубишине поеме *Бој на Вису*.

Даљи историјски контекст, епска традиција и народна етика повезују ову приповијетку са романтичарском поетиком, али опис јуначких дјела малог човјека из народа и мноштво реалистичких детаља усмјеравају је у правцу реалистичких образаца и поступака. На симболичном плану супротности романтизма и реализма, па и њихово узајамно прожимање, нигдје нијесу тако очити и рјечити као на примјеру борбе два јунака. Романтични јунак је поражен, реалистични јунак је побједник — исто као што је и на стилском плану романтизам устукнуо пред навалом књижевног реализма и сцијетистичко-сазнајне визије свијета. Љубиша је живио под аустроугарском влашћу, али је добро осјећао и оно вријеме када је наш народ таворио под млетачком управом, када се сабирало

колективно народно искуство сажето у изреци: „Латини су старе варалице.“ Кањош није само национални јунак, он је инкарнација колективног бића са дугом традицијом, он је нека врста архетипа која у својој савремености бије неке старе битке. Зато у њему има образаца колективне психологије, мада је Скерлић (погрешно) негирао било какво посједовање психологије у ликовима ове збирке. Иако је у односу на Фурлана Кањош неупоредиво реалистичнији јунак, особине његовога лика се не могу у потпуности ослободити романтизма, било у виду везаности за прастару народну етику, било у вези са савременим националним тежњама за слободом, људском чашћу и достојанством. И сви остали главни ликови у *Приповијестима* поларизовани су на тој основи, а Кањош нарочито.

Свака Љубишина приповијетка има свој даљи или ближи историјски контекст, те за *Скочидјевојку* писац каже да је то „приповијест паштровска“ и да се догађа „измаком петнаестог вијека“; а што је приказана прошлост даља (дубља), то су снажније и примјесе романтизма у њој. *Скочидјевојка* је најромантичнија приповијетка Љубишина, не само што је смјештена у удаљену прошлост, него и зато што у њој преовлађује љубавна тематика. Истина, љубав је у њој сва у власти патријархалних норми и традиционалне етике, па писац овдје оставља мало простора за испољавања конкретних љубавних осјећања у једном женском бићу. Ипак, за шири индивидуални размах љубавних снаг код женских ликова писца је ограничавало прихваћено народно/племенско схватање да се „свак жени у своме јату“, а сличне обичајне ставове налазимо и код осталих реалиста — Лазаревића и Веселиновића нарочито. Ова опширна приповијетка, готово повијест, није дата без снажних примјеса историјских сјећања и присуства династија и познатих личности наше славне историје (Мрњавчевићи, Црнојевић, Балшићи; цар Душан, Марко Краљевић, Стеван Штиљановић...), али и неких дубљих митолошких наслага, па се у њој каже „да су Паштровићи бивали и прије српске сеобе нека словинска насеобина на данашњем земљишту, која се изједначила дошљацима“. Са Његошевим *Горским вијенцем* ову приповијетку посебно везује Ружина тужбалица за братом, врло слична оној у Сестре Батрићеве. И Његош и Љубиша су овдје под утицајем тужбалица у народним пјесмама, али су обојица тај уплив надрасли великом синтетичношћу и готово пословичном језгровитошћу.

Љубавној приповијечи *Скочидјевојка* придружује се *Горге*, или како *Црнојорка љуби*, за коју је изврстан проучавалац Љубишног

дјела, Ново Вуковић, рекао да је то „његова најслабија приповетка“. Према нашем мишљењу, најслабија је Љубишина приповијетка *Суд добрих људи*, јер је ова друга преточена из личне судске праксе самог писца и највише наликује некој репортажи, а не приповијечи. С обзиром на то да је ово посљедња прича у *Приповијестима*, *Суд добрих људи* више наличи (и по краткоћи) краткој причи из Љубишиних *Причања* и заправо чини прави пријелаз ка њима. Док у *Скочидјевојци* љубав не искаче изван оквира племена, у којем је дјевојка присилно окована патријархалним нормама, не успијевајући да покаже сву импулсивност праве љубави, у приповијечи *Горде* она не само да раскива те окове, које понекад прихвата као дубоко своје и интимне, него излази далеко од њих, удајући се за — странца Шенпфлуга. Зато Горде и Шенпфлуг представљају неку варијанту Ромеа и Јулије на црногорским просторима. Овдје је љубав жене дата непосредније, искреније, и без претварања у својој вјештачки наметнутој самоконтроли. Зачудо, у свом за то вријеме неуобичајеном науму и поступку — да се уда за странца, придошлицу у ове крајеве, Горде има подршку и свог оца Спасоја Лекића, тако да овдје имамо обострани помак ка новим временима и наравима. Горде није више патријархална дјевојка какву најчешће виђамо у реалистичкој литератури, она је сада дунтовница која прилично храбро иде за зовом своје крви, она је већ слична Станки из Ранковићевог романа *Горски цар* и израста у нетипичан лик Љубишиног приповиједања. Као код античких јунака, у томе се састоји и њена трагична кривица која води причу трагичном расплету.

Када се ова љубавна сторија заврши несрећно смрћу њеног младог вјереника, радња прераста у трагедију која ову причу приближава романтизму и поетици неких ранијих књижевних епоха. Сви ликови дјевојака код Љубише, иако их нема много, обавијени су тим ореолом романтике, док су ликови удатих жена реалистичнији, а неки од њих нагињу и типологији злих жена и вјештица, тако присутних у народним причама, али и код самог Његоша у *Горском вијенцу*. Занимљиво, Љубиша који је попут Његоша имао негативан однос према Турцима и Млечићима, у овој приповијечи не испољава ту врсту нетрпељивости према аустријској војсци на тлу тадашње Црне Горе. Он је овдје настојао да буде шири од самог живота и да покаже како истинска љубав спаја различите народе, а таква је и права природа и функција његове литературе. Ово је цјеловито једина приповијетка која се не догађа на Приморју, већ у тадашњој Црној Гори, па би, с обзиром на садржај и мјеста збивања свих њих

понаособ, природнији био овакав наслов цијеле збирке: *Приповијестии ириморске и црногорске*, а не обрнуто. Очигледно, Љубиша као да је наслућивао или очекивао проширење Црне Горе и њен излазак на море, које неће стићи за његова ранијег живота, иако ће се десити исте године када је наш писац и умро.

Његошево драмско дјело *Лажни цар Шћепан Мали* и Љубишина приповијетка *Шћепан Мали* повезани су јасном генеалогичом јер Љубишино приповједно дјело произилази из Његошевог, али и поред великих сличности, међу њима постоје и знатне разлике. Поред формалних разлика (јер Његошев спјев је писан у драмском облику, а Љубиша истарарава на приповједној основи, што великог пјесника, с једне стране, јасно позиционира у романтизму, а са друге, прозно Љубишино дјело недвосмислено инклинира ка реализму), ова два дјела разликују се и обимом, и бројем ликова и цјелокупном унутрашњом архитектоницом. Његошево дјело је четири пута обимније од Љубишиног, па је и број ликова код њега знатно мањи него код Његоша, те су и естетске вриједности различите и иду у прилог највећем пјеснику српског језика, Његошу. Да би Његош написао ово своје дјело у драмском облику, он се послужио истраживањем по млетачким архивима како би што боље и објективније спознао историјску и документарну истину о овом чудноватом пробисвијету на црногорским просторима, али који је несумњиво оставио знатан траг у историји Црне Горе. Додуше, то истраживање је било из друге руке, јер умјесто самог Његоша „пет шест ваљатијех писарчићах три читаве недјеље по свим угловима од архиве копаше, и што год се могло наћ о чудноватом Шћепану и о другима стварима односећи се Југословенства све исписаше“.

Трагање за изворним документима садржински је удаљило Његоша од магловите и романтизоване визије о Шћепану Малом и приближило га више реализму, новијем историцизму и документарности, док се Љубишино дјело ослањало не само на Његоша, него и на народно предање и општу српску слободарску мисао, па је самим тим постало готово романтичније неголи Његошево остварење. У тим измијењеним/замијењеним стилским позицијама нашле су се још неке књижевне специфичности и разлике. *Лажни цар Шћепан Мали* има пет чинова, а *Шћепан Мали* има четири краћа дијела; радња Његошева спјева почиње 1767, Љубишина приповијест почиње годину дана раније (1766); главни јунак Његошевог спева носи име Теодосије Мркојевић, а Љубишине повијести — Теодосије Мрковић — али те ситне разлике нијесу толике да би се из

њих могао извући закључак о некој превеликој оригиналности и аутентичности Љубишиног дјела. Напротив, Љубиша је умногоме ишао и Његошевим трагом. Он је, додуше, био у прилици да се, посредством великог научника Валтазара Богишића, упозна и са десетак оригиналних писама Шћепана Малог, која су потом објављена у гласилима ЈАЗУ, што значи да му интересовања за научну и документарну страну Шћепанове дјелатности није мањкало. На основу тих писама, али и других сазнања, Љубиша тврди да је Шћепан Мали био Србин католик и да није знао ћирилицу. О томе свом увиду Љубиша у приповиједи *Шћейан Мали* прецизно наводи: „Мој пријатељ, Др. Валтазар Богишић, знати и ваљати Србин, показа ми јесенас у Бечу њека писма што је Шћепан писао господи дубровачкој, која су ме још боље притврдила у томе мњењу.“ За Љубишино приповиједање ипак је било пресудније „оно што казује пук“, што значи да се он највише ослањао на народну традицију и усмено приповиједање. Љубиша није копао по архивама као Његошеви помагачи, те је приступ приповједној грађи био нешто слободнији и лежернији, а самим тим и умјетничкији, ако тако може да се каже. А та народна основа и заједничка традиција, поред крупнијих и ситнијих разлика, повезивале су у великој мјери Његошевог *Лажног цара* и Љубишиног *Шћейана Малој* у једну тематску цјелину.

Већина означених Љубишиних приповиједака су са тематиком из XV или XVIII вијека, оне временски удаљеније су романтичније, ове савременије носе у себи више реализма и доста детаљних описа познатих историјских прилика. (Само су *Горде* и *Суд добрих људи* временски неозначене, али се из њихове радње може тачно уочити да обје обрађују писцу савремене догађаје.) Нешто краћа приповијетка *Пој Андоровић нови Обилић* дјело је изразито патриотског и националног карактера, чија тематика извире из укупне јуначке традиције, народних пјесама и етике косовског завјета. Љубиша је у њој пошао Његошевим трагом, величајући култ Милоша Обилића и трагичну узвишеност Косовског боја, те је и написао приповијетку о старим мотивима у новијим условима и временима. Њен сиже је врло кратак — на увреду турског паше поп Раде Андоровић узвраћа Обилићевим подвигом, са чврстом намјером да убије пашу, али у томе не успијева већ трагично гине. Сачињено из четири краће цјелине (*Вражда*, *Покајање*, *Крв*, *Паша њреко Пашићровића*), ово дјело написано је језгровито, а његова радња и главни лик имају своју прототипску изворност. Радња је временски везана за

другу половину XVIII вијека, када је наш народ посебно оштро био изложен турским зулумима. Јуначки отпор који су поједини јунаци, или изоловане хајдучке групе, пружали таквом силништву могао је наћи упориште и инспирацију само у подвизима наших старијих предака и њихових витешких времена. Међу њима је култ Обилића био најјачи, што се нарочито добро види у епским народним пјесмама, и код Његоша, па је он отуда васкрсао и код Љубише. Упркос великом романтичарском заносу и часној намјери да узврати на тешку увреду, трагичан крај главног јунака показује да је Љубиша знао да на реалистички и ефектан начин сведе њену радњу до самог краја, који готово реалистички оштро показује судар савремене стварности и романтичарских идеала.

Узимајући у виду обим појединих приповједака, Љубиша је имао озбиљне стваралачке предиспозиције и за писање романа, што нарочито потврђује његова опширна повијест *Скочидјевојка*, а нарочито *Проклети кам*, која у ствари представља један прави мали роман. Ово опширно дјело сачињено је из пет приповједних цјелина, од којих је најзначајнија пета, под насловом *Превлака*. Оно тематски обрађује даљу нашу прошлост, XV вијек, те је њена тенденција да се афирмише родољубље, част и људско достојанство, а осуде издаја, превара и неправда. Њена структура је прилично лабава јер нема јединства радње, а нема ни истих ликова који је повезују у једну цјелину, осим Мијата. Централно језгро у њој представља легенда (или легенде) о рушењу манастира Михољска Превлака. Пет њених саставних дјелова доимају се као пет драмских цјелина, па је Радомир Ивановић с правом изрекао сљедеће: „Пишчева имагинативна и контемплативна моћ показана већ самом схемом фантастичне повијести ‘Проклети кам’, која одговара законитостима драмског стваралаштва (пет глава могу тумачити као пет чинова драме“ (Ивановић 1999: 77). Та легенда о подмуклом и насилном рушењу овог манастира и данас је врло жива у локалном становништву, али и шире у Црној Гори, Српству и православлу уопште. Конкретно, писац је усмену грађу за њено писање добио „од калуђера Мојсеја Вукшића Грбљанина“, што значи да је овај извор био доста поуздан (црквено предање), иако се њена радња одвија још „крајем петнаестог вијека“. Њена структура и композиција могу се повезати са Његошевим спјевом *Лажни цар Шћейан Мали*, али је у садржинском и стилском погледу она ближа *Горском вијенцу*, јер се и овдје код Љубише помиње, нпр. „једна пророчица из Бара“, а Мијат, попут Мандушића Вука, настоји да лијечи свога

болесног сина листајући му „књиге у пророка, свети масла и читај бдења“. Општи контекст је различит код два писца, али је лексика и фразеологија иста или врло слична.

У приказу млетачке средине Љубишини ставови су још негативнији од Његошевих, можда и због тога што су његови преци на својој кожи осјећали сву тежину латинске перфидности и лукавства. У опису главних ликова овдје влада потпуно црно-бијела техника и поларизација. Лик Друшка је дат као потпуна инкарнација зла и перфидности и у њему нема ничега позитвног. Слично је приказан и Маринко Крушка у Веселиновићевом роману *Хајдук Стишко*. Типолошки гледано, Турчин Крушка и Дева, као опозитни ликови, имали су своје претходнике у овим поларизованим Љубишиним ликовима. Већ у приказу Мијатовог лика Љубиша је нешто дубљи и сложенији, овај лик као да садржи више ликова (лица) у себи. Док је Друшко инкарнација зла, приказан без јаснијих спољашњих описа, Мијат је носилац идеја о одговорности човјека пред сложеним питањима вјере и голог опстанка, па је представљен много ближе реалном животу и проблемима с којима се свакодневно сусреће.

Иако у реализму обично превладава савремена тематика, Љубиша се ње потпуно дотиче тек у приповиједи *Крађа и њрекрађа звона*. Писац за себе каже да се њена радња десила „пред мојим очима“. Отуда у њој толико карактеристичних детаља који су били живи и препознатљиви његовим савременицима. Упркос интригантној теми и заводљивом заплету, приступ писца градивном материјалу ове приче био је до извјесне мјере хумористичан и ведар. Љубиша је стварао на почецима реализма, али овај ведар тон и извјесни оптимизам који провијава овом приповијетком као да је најављивао будуће хумористе, посебно Сремца и Нушића с краја реалистичке епохе. Специфичном хумору Љубиша се учио и од Његоша јер се и у његовом дјелу налази пуно шаливих сцена и смијешних ликова, као што је неуки поп Мићо и други. Из свега тога јасно се види да је Љубишино дјело стварано на раскршћима различитих стилских епоха, нарочито између романтизма и реализма, између дубоке традиционалности и пишчеве савремености. Љубиша је у осталим приповијеткама био озбиљан, епски занесен или идилично настројен, али овдје га видимо и као шаливцију који зна да се насмије нашим наравима и промјенљивим ћудима. То само означава да је он био разнородан писац који се могао развијати, и развијао се, у више праваца и стилских оријентација.

Крађу звона са православне цркве у Поборима извршили су неки људи са друге стране планине, из неког села ондашње малене Црне Горе. Исти народ, иста вјера, становници раздвојени само вјештачком границом, па донекле није ни чудно што су се ови сељаци одлучили да се послуже марифетлуком и да украду украдено и врате на своје мјесто звона са цркве, а да се не излажу ни сукобима, ни судовима, ни заједничкој бруци којој су били саучесници. Прекрађа је изведена успјешно и нико није остао увријеђен или оштећен. Чак су смислили и убједљиво оправдање (сељак Рашко) за оне који су крали, под обликом — да није гријех украсти црквена звона у истој вери, јер је свеједно где она звоне и позивају на молитву. О суптилним питањима вјере проговорено је са становишта етике, извршена је десакрализација тотема и други светих ствари, о осјетљивим темама проговорено је са равни свакодневног живота и његових практичних животних потреба. Зато ова прича има и функцију параболе — како мудро рјешавати проблеме, а да се не направи већа штета у људским односима. Крађом из сусједног села заталасале су се страсти, узбуркали се духови, а када је све враћено на своје мјесто, таласи немира су се слегли и све је надаље пошло уобичајеном колотечином живота. Актери ове несвакидашње акције као појединци нијесу значајније индивидуализирани, иако свако у тој крађи и прекрађи има одређену улогу — већ је главни лик постало цијело село које враћа украдено звоно назад. Село је колективни лик који је зналачки изграђен, а таквих колективних ликова има више у Љубишиним приповијеткама. Некада је то, поред села, цијело племе, некада цио народ, Приморци или Црногорци, Турци или Млечани; што значи да се писац више бавио колективном психологијом и специфичним народним менталитетом, мада се ни неки елементарни обрасци индивидуалне психологије не могу заобићи.

Љубишине кратке приче. Поред овећих приповједака, па и читавих повијести (готово малих романа), које смо анализирали, Љубиша је написао и 37 доста кратких прича (тек понеке од њих су и опширније) под насловом *Причања Вука Дојчевића* (1878), које чине другу, нешто мању, половину његовог књижевног стваралаштва. Угледања на великог Његоша има и овдје, али знатно мање него у *Приповијестима*. У *Причањима* Љубиша се више повео за дјелом италијанског средњовјековног писца Ђованија Бокача, што само показује колика је била разнородна лепеза утицаја на овог писца. Како је свједочио Тодор Стафановић Виловски, добар познавалац

личности и дјела Стефана М. Љубише, наш писац је имао намјеру да напише 100 таквих прича по угледу на Бокачов *Декамерон*, али је за вријеме свог кратког живота успио да заврши само мањи дио, мада и он износи читаву једну збирку кратке прозе. Претпоставља се да је Вук Дојчевић био историјска личност на двору Ивана и Ђурђа Црнојевића, која је врло рано ушла у легенде и предања, добро упамћена у народном духовном животу, и као таква унесена и у Љубишине приче. Писац их је као такве и прихватао аудитивно и скриптивно, па надаље трансформисао и обликовао, те су ове приче биле, условно речено, неки заједнички резултат народног причања и Љубишиног умјетничког приповиједања.

У предговору ове збирке, под насловом *Вук Дојчевић*, Љубиша је оставио прецизан исказ о начину рада на тим причањима: „Ја сам их слушао у различитијем пригодама од Махина и Побора, па како које чуј, онако га на брзу руку и запиши, да не заборавим, ако не и на саму ствар, а ‘но на начин причања и на облик говора. Да сам знао стенографију, не само што ћах себе поштедјети неколико труда, него и ова причања била би живља и језгровитија.“ Писац је, очигледно, био више у прилици да посебну пажњу посвети формалној страни свога књижевног дјела, дакле, стилу, језику и начину приповиједања, а нешто мање тематици и садржини („ствар“). Такође, Љубиша је настојао да вјерно опонаша говор својих Паштровића и цијеле Боке Которске, па је тај оригинални говор, готово непромијењен, масовно ушао у његову литературу и касније представљао врло поуздан извор за разна дијалектолошка, фразеолошка и лексиколошка испитивања. У тим причањима, умјесто писца Љубише, имамо главног наратора Вука Дојчевића, чији га начин казивања увршћује у ред таквих народних приповједача какви су били Ера или Ђоса, Насрадин-оца или македонски Итар Пејо. Познати проучавалац Љубишиног дјела, Ново Вуковић, који је само о Љубишинима *причама* написао посебну књигу, оправдано Дојчевића и његов начин казивања пореди и са причама из *Хиљаду и једне ноћи*.

Поред већине кратких прича у другој Љубишиној збирци има и нешто дужих „причања“, али њих све обједињује у једну цјелину главни (и једини) наратор Вук Дојчевић; док таквог обједињујућег фактора нема у *Приповијесцима*, па се *Причања* Вука Дојчевића са чисто формалне стране могу доживљавати као посебне епизоде једне веће цјелине — романа, рецимо. Само се тако може објаснити мишљење појединих критичара да Вук Дојчевић представља један од најсложенијих ликова наше литературе. И код романтичара

се, нарочито код Његоша, радња (у *Горском вијенцу* и *Лажном цару Шћепану Малом*) одвија на широким просторима, што се у реализму постиже тек у његовој најразвијенијој фази. Љубиша ту распрострањеност и сложеност пута и путовања очито дугује романтичарима, али тим бројним путовањима он претходи и развијеном реализму, иако, строго гледано, не припада само њему.

Од свих романтичара код Љубише Његош је најцитиранији/најпарафразиранији пјесник, па је тако и са овом збирком, иако је овдје навођења Његоша мање него у *Пријовијесџима*. Томе је, свакао, допринио анегдотски предтекст Љубишиних причања, јер су она темпорално лоцирана далеко у предњегошевско вријеме. Негативан однос према Млечићима заједнички је за Његоша и за Љубишу, и то за обје његове збирке. У програмској причи *Некому џону џлуша*, а неким *џлушају олова* један од споредних ликова опомиње приповиједача: „Куд си, Вуче, заорао? Срећа твоја е не чуше те Млечићи, јер би те горе даровали него онога попа с јајима!“ Његош би рекао: „Срећа твоја, не разумјеше те“, што је врло слично и јасно показује шта из чега происходи. Ипак, анегдота „с јајима“ морала је да има у виду неки други случај, каквих је у односима Црногораца и Примораца са притворним и лукавим Млечићима било много. Има у *Причањима* још оваквих варијација Његошевих мисли и фразема. Кратка и поучна прича *Имасмо ње, не џознамо ње; из џудисмо ње, џознамо ње* садржи скраћену парафразу *Сџрах образ каља*, док код Његоша она гласи: „Страх животу образ каља често.“ Није искључено да је она код обојице дошла из народог искуства и само је помало мијењала свој језички облик и сажетост. Његошев Драшко и Љубишин Друшко (каква сличност у именима!) имају исте (негативне) погледе на млетачке грађане, иако је Друшко посве негативан лик. Чувен је стих који изриче Драшко од Млетака када карактерише болешљиво и испошћено локално становништво: „Те немаху крви у образу“; а Друшко је у томе нешто опширнији јер се изражава прозом: „Свак лежи до подне, пак устану жути и надутти, без капи крви у образима.“

Понегдје Љубиша тачно цитира Његоша, на другоме мјесту га само парафразира или слободно препричава/интерпретира његове идеје и поетске слике, а некада и обликом писма (курзив) сугерише да понешто казано није његово већ Његошево, док се понекад Његошеве мисли и слике једва препознају јер су прекривене народним, Љубишиним или ко зна чијим поређењима, те се у тексту ствара један прави умјетнички палимпсест различитих нијанси и

смјерова. Кад год хоће да подупре неку своју мисао, слику или разрјешење, Љубиша се послужи романтичарем Његошем, и то нијесу само утицаји и подстицаји, већ и резултат истих схватања, истих или сличних околности, произашлих из високе вертикале наталожене мудрости до које је дошао наш народ и његови најбољи представници. Љубиша је са Његошем дијелио исте погледе на Немањине и Косово, Лазара и Милоша, на православну вјеру и Пећку патријаршију, на јединство својих Паштровића са осталим приморским регијама, са Црном Гором, Херцеговином, са Српством и Словенством у цјелини. Има у свему томе и романтизма и реализма, историје и савремености, али и сазнања и државничке мудрости да се само слогом и јединством може доћи до слободе и општег благостања. Његош је био владар и владика у Црној Гори, Љубиша је истакнути представник Паштровића, Грбља, Боке Которске и цијеле Далмације, па су обојица са те узвишене друштвене позиције, са „брда“, како би рекао Његош, више видјели (и чули) него остали свијет.

У *Причањима* свака прича почиње неком изреком или народном пословицом, али је изрека више и оне дјелују ефектније. Наводимо неколико изрека, скоро редом, онако како их је сложио сам писац у насловима: *Ако лаже коза не лаже рој; Свуда њоћи, дома доћи; При муци њрисџа, њо муци нишија; Тешко нојама њод махњом ѡлавом; Или каменом о лонцу, или лонцем о камен, ѡешко лонцу...* Пословица је нешто мање и оне се махом налазе у другој половини књиге: *Ниши се у добру узнеси, ни у злу њонизи; Ко хоће веће, он ће из вреће; Чини добра, а не кај се; Гдје је слоје, ѡу је и најрејка...* Сваки текст испод оваквих наслова служи само као сликовна илустрација онога што је изреком или пословицом потенцирано. Како се којом изреком или пословицом започиње прича, њоме обично она и завршава, па ове кратке мисаоне творевине представљају формални оквир приче; дакле, Љубишина причања су кратке, уоквирене приче. Све ове приче, „уз дуге зимње вечери“, причао је стари Вук Дојчевић младом Ђурђу Црнојевићу, сину Ивана Црнојевића, а оне су имале да послуже као наук и искуство будућем владару. Наравно, не само њему, Љубиша је све то намијенио и будућим генерацијама да не забораве ко су, за шта се боре и како да живе. Изразита поучност оваквих прича налази се и у другом реалите из Црне Горе, Марка Миљанова Поповића (*Племе Кучи у народној ѡричи и ѡјесми*), који је од Љубише имао што научити, а од народа и Његоша обојица.

Да је Љубиша мислио на будуће читаоце види се из ауторовог потенцирања да њему, а не приповједачу, замјере какву терминологију непрецизност или евентуално незнање језика: „Зато и молим читаоца да мени, а не моме повједачу, замјери, ако ми се гдје нехотице и уз пркос сваког настојања, поткраде каква ријеч или облик што нијесу по свем народни.“ Дух и садржај ових прича, њихов језик и стил, ипак, у потпуности су у складу са народним говором, народном мудрошћу и вишевијековним искуством. Љубиша је све то као сунђер упијао у себе и свој стваралачки сензибилитет и преточио у одговарајућу умјетничку форму. Како су Дојчевићева (Љубишина) причања најшчешће имала анегдотски повод и карактер, она се доимају као истинитија и реалнија од његових приповијести, иако се представљено и приказано вријеме налази дубље у средњем вијеку. Неке општеважеће истине и примјери, универзалне поруке и мудрости, заједничке су биле и прошлости и садашњости, и романтизму и реализму, заједничке су и *приповијестима* и *причањима*.

Романтизам и превласт реализма. Као један од првих писаца реализма на јужнословенским просторима, стварајући своја дјела док се романтизам још интензивно развијао, Љубиша је морао бити поприлично и романтичар, јер се стално враћао нашој ближој и даљој прошлости и традицији, васпитавао се на народној књижевности и Његошевим дјелима, сањајући стално онај исти сан о слободи свих српских племена који су сањали и сви његови савременици у потчињеним регијама на Балкану. Међутим, по својој природи и духовној конституцији, по психолошким и интелектуалним особеностима, Љубиша је био предодређен да пише и реалистичка дјела, да фазу романтизма, као велико наслеђе, превладава и да развије нове способности које су стремиле тачном описивању живота и рјешавању стварних проблема својих сународника и грађана. Тодор Стефановић Виловски добро је познавао ћуд и нарав Љубишину, јер је са њиме дуго друговао, пријатељевао и сарађивао, па је о њему оставио врло занимљива и проиљива запажања: „Бистар и схватљива ума, брзо је примао у себе спољне утиске и пажљиво посматрао око себе све, што му је могло послужити, да се што брже и што боље усаврши у свему, што дотле није могао видети и чути ни у родитељској кући, ни у школи, па ни у оном уском друштву, у коме се кретао док је био међу својима.“ Сви ови пробрани детаљи Љубишиног портрета јасно показују да он није био посебно маштовита природа, одвише склона романтичарскоми сањалачком

доживљавању свијета, већ је више био предодређен за сазнајно и интелектуално промишљање, за утврђивање строге истине о свему што га је интересовало, као и да стреми поправљању и надоградњи тога свијета и унапређивању живота уопште.

Од чисто романтичарских ствари које је написао остала је само његова поема *Бој на Вису*, али и она садржи бар колико елемената епске народне песме, толико и његове властите инспирације. У малом броју својих приповијести дао је донекле размаха љубавним осјећањима и снатрењима, гдје се такође доста приближава романтизму, иако је та љубав најчешће била у власти патријархалних и племенских окова, приказујући тако реално све оне друштвене стеге које су кочиле слободно испољавање личних жеља и интереса. А народна књижевност пружала му је обрасце и за прозно приповиједање, па је Љубиша брзо прешао на прозно казивање и записивање свега онога што је сазнао, видио, чуо и осмислио. Његове *Приповијести* и *Причања*, као и нека друга дјела, нарочито аутобиографија *Стефан Миширов Љубиша*, те етнографски списи *Ојшћесиво Пашићовско у окружју Кошорском* и *Бока*, јасно показују да је Љубиша имао знатно више смисла за писање прозе, и за један осмишљен истраживачки рад који је у великој мјери близак објективном приповиједању и научном посматрању и анализовању свијета око себе. А то су управо постулати сваке праве реалистичке поетике и књижевне праксе. У свесрдној тежњи да забиљежи све што је значајно за живот племена и народа, у намјери да истакне оне позитивне примјере и идеале који су се дешавали нашим прецима и које су они покушавали да остваре, писац се испољио као васпитач и учитељ својих савременика и будућих генерација, па је у томе био велики узор Марку Миљанову Поповићу да и сам крене истим или сличним стваралачким стазама. Забиљежити (документовати, а понекад и забавити) и остварити васпитну функцију била је још једна од најзначајнијих функција реалистичке књижевности, којој је Љубиша дао немјерљив допринос.

Стефан М. Љубиша је своје приповијетке и остала дјела писао на фолклорно-реалистички начин, али је у аутопоетичким коментарима, расутих по разним странама, више заговарао романтичарску поетику. У вријеме интензивног стварања (последња деценија његовог живота) романтизам је био на врхунцу свога развоја, али се већ осјећао његов стваралачки замор; који се огледао у понављању образаца, префорсирању љубавне тематике и овјешталом стилу и језику — који није доносио никакве иновације, па је подлијегање

романтичарској поетици у теоријском смислу код писца било донекле неочекивано. Без обзира на Марковићеве теоријске чланке, а изгледа да је Љубиша знао за њих, код њега још превладавају стара књижевна терминологија и романтичарски поетички клишеи. Излазећи из класицизма, живећи и стварајући у доба романтизма и преминације народне књижевности, а нарочито под утицајем великог Његоша, Љубиша још није потпуније прихватио реалистичку поетику, иако је својим књижевним радом то у значајној мјери чинио. Себе је називао романтичарем, мада у његовим аутопоетичким коментарима има и реалистичких ставова. Вукове народне пјесме, Његошева пјесничка дјела и Љубишино приповиједање чине једну тријадну коју заједнички прожима борба за народни језик и национално ослобођење, те сви ови садржаји неминовно вуку ка романтизму и историјско-патријархалној традицији. Љубиша је с правом романтизам повезивао с Вуковом борбом за народни језик, мада теоријски још није био свјестан навале реалистичке поетике и реалистичке књижевности, па зато у аутобиографији пише:

„Иза познате борбе о српском језику, међу љубитељима класицизма и шљедбеницима *романтичне школе*, Љубишина су писма дала превагу овој пошљедњој, која ће најпослије и побједити, као што је побјеђивала у театру, у сликарству и у свакој грани красног књижевства и умјетности код свију изображених народа, и као што је код нас побјеђивала у ‘Горском вијенцу’ над ‘Слободијадом’; у Радичевићу над Мушицким; у Милаковићу над Рајићем.“

Љубиша је аутобиографију писао у последњој години свога живота и у њој још не помиње ниједнога реалисту, већ набраја само познате романтичаре и класицисте, мислећи да је доба романтизма једина књижевна школа његовога времена, те да је очекивано да и он њој припада. Само је сматрао да је дошло доба да се поезија замијени прозом, а да све остало остаје исто. „Истина је да се епика код првобитнијех народа даје боље развити стиховима него ли прозом, но ја мним, да је већ дошло вријеме да се с том првобитношћу опростимо, јер она тежи да нас остарјеле у повојима држи.“ Писац очигледно сматра да је питање форме, језика и стила веома важно за развој књижевности, али да су то само средства и поступци који ће обликовати исту садржину — епику, епску и историјску садржину нашег народног живота.

Историчар Јован Скерлић каже да Љубишино писање умногоме подсећа на Његоша, али не Његоша као аутора *Горској вијенца* и *Луче мирокозма*, „но на Његоша народног певача *Куле Ђуришића* и *Чардака Алексића*“ (Скерлић 1953: 315). Ово је само малим дијелом тачно, и то само имајући у виду поему *Бој на Вису*, гдје Љубиша издашно користи Његошеве мисли и паралеле, док о народним пјесмама највише учи из Вукових књига и богатог арсенала народног језика у локалним говорима. Неке парцијалне погледе на књижевност Љубиша је изнио у рано објављеном спису *Бока*, у којем описује љепоте Бококоторског залива, мада се не може потпуно вјеровати у пишчеву изјаву, изнијету у аутобиографији, да он припада „шљедбеницима романтичне школе“, јер га његова дјела демантују. Он је мислио да припада романтизму, те да је све то што он пише — романтизам, иако код њега наслућујемо и нека друга становишта, па налазимо и праве реалистичне формулације.

У предговору *Пријовијесџима* Стефан М. Љубиша је навео јасне ставове своје експлицитне поетике: „Моја је намјера била, да овом радњом учувам неколико знаменитијех догађаја своје отаџбине, а узгред да опишем начин живљења, мишљења, разговора, напакон врлине и пороке својијех земљака, пак све то предам потомству онако како сам чуо и упамтио од старијех људи, јер видим да се свакидан те ствари преображују и гину све што је напреднији дотицај и поплавица туђинства.“ Овдје се не каже како се зове та његова отаџбина, но с обзиром на то да је Љубиша цио свој вијек одживио у Аустрији и Угарској, али узимајући у обзир да је збирку насловио као *Пријовијесџи црнојорске и йриморске*, рачунамо да је можда мислио на Црну Гору, која ће се само три године послје објаве ове збирке осамосталити на међународном плану. С друге стране, у пројекцији његовога књижевнога рада измијешале би се историја и садашњост, витешки примјери и знамените личности народне историје, али и савремени живот, његове одлике, мане и врлине; измијешао би се национални романтизам и фолклорни и етнографски релизам, а поезија замијенила прозом, приповијетком, а можда, да је дуже живио — и романом.

Љубиша још нигдје нову савремену књижевну епоху не назива реализмом, но очигледно дјелује и пише у њеном смјеру — и програмски (додуше још нејасно), и белетристички. У вријеме најплоднијег књижевног рада Стефана М. Љубише програмски ставови Љубена Каравелова, Светозара Марковића и Пере Тодоровића (а прије њих и чланци Јакова Игњатовића) били су већ објављени,

па је Љубиша могао бити упознат бар са неким од њих, а да ли се стварно упознао са неким од њихових текстова ове врсте, остаје нам непознато. Међутим, он је знао за епохални рад Вука Караџића и језичке проблеме којима се овај бавио, а добро је познавао и основне књижевне токове (њему) савремене књижевности, нарочито класичне и романтичарске, па није немогуће да је општи дух времена с првим реалистичким дјелима запљуснуо и његово стваралачко биће. И теоријски, и практично. Није се он у јеку романтизма тек тако определио за прозу, није почео обрађивати и савремене теме без неког искуства својих савременика, прије свега Јакова Игњатовића, са чијим је дјелима и укупном дјелатношћу био упознат, и о чијем се језику врло неповољно изразио. Љубишини програмски ставови, исказани највише у причи *Некому ѿноу ѿлуѿа, а некому ѿлуѿају олова*, па затим у аутобиографији *Сѿефан Мѿѿров Љубиша*, били су и романтичарски и реалистички, док је његова књижевност више реалистичка него романтичарска, наравно, протореалистичка и фолклорно-етнографска, али са сталним освртом на изразите свијетле или ружне примјере понашања у народу, те неке познате историјске личности.

Однос Љубишине „декларативне“ поетике и оне поетике која произилази из самог књижевног дјела (имплицитна, иманентна) сасвим је специфичан. Негдје се те двије поетике поклапају, а погдје разликују. Љубишини књижевни погледи, садржани у аутопоетичким коментарима, али и у ријечима неких ликова и наратора ове литературе, нарочито „повједача“ Вука Дојчевића, умногоме се подударају, иако су јасно раслојени на оне који се отворено окрећу романтизму, и на оне који магловито стреме реализму као новој књижевној епоси. Љубишин књижевни праксис, међутим, више је окренут реализму и ту долазимо до извјесног раскорака између Љубишине експлицитне и имплицитне поетике његових дјела. Љубишини књижевни погледи су раслојени на романтичарско-реалистичку суштину, са извјесном превагом романтичарског у себи. Љубишине *Пријовијесѿи* и *Причања* више су у духу реализма, а са значајним примјесима романтизма. Тако је овај писац радио на самом пријелазу двију књижевних епоха, са бројним преплитањима и надгорњавањима у себи, али са јасним знаковима кретања ка правој реалистичкој литератури. „Напуштајући верзични и опредјељујући се за прозни епски облик, Љубиша раскида са доминантним обликом романтичарске књижевности у нас и прихвата основни вид реалистичког стваралаштва“ (Радојевић 1977: 38).

Приповијести и причања овога писца у неким важним сегментима заиста противурјече његовој отвореној поетици. По томе се он битно разликује од неких других писаца код којих је ситуација најчешће била обрнута.

Љубишину „декларативну“ поетику није увијек могуће јасно раздвајати од оне поетике која произилази из ставова његовог главног наратора Вука Дојчевића и његових исказа изнијетих у причи *Некому ѿноу ѿлуша, а некому ѿлушају олова*. О томе Божидар Пејовић с правом каже „да су Дојчевићеви ставови истовјетни са принципима Љубишине декларативне поетике“ (Радојевић 1977: 47). Ипак, један лик, ма колико тачно заступао пишчеве ставове, не може се у потпуности поистовјетити са својим творцем. Главне Љубишине аутентичне ставове о књижевности можемо наћи само у његовој аутобиографији, нарочито оне о класицизму и реализму у нашој књижевности, а које смо већ наводили. Послије почетних покушаја, када се више угледао на стране књижевности, нарочито на дјела Ариоста, Хорација и Дантеа, Љубиша се више окренуо оригиналној књижевности, па ако и у њој има натруха или плодоносних наноса узетих од других писаца, ове његове приповијести и причања ипак дјелују посве оригинално и упечатљиво. Занимљиво, о тадашњој штампи и новинарима Љубиша није баш ништа позитивно мислио, па су неки од главних повода да нешто пише и остави за потомство били управо штампа и новинари.

„Ја нијесам никад мислио писати за штампе, ни препуњати и онако препуне сандуке наших књижара, сухопарним књигама; но видећи грдни расап што се по штампи чини лијепим нашим језиком, пуче ми срце од бола, пак се дадох и ја да нешто пишем, као неки просвјед противу таквог писања. Да ли ћу успјети, бојим се љуто, јер су се на пустоши наше књиге удомазетили облици туђих културних језика, као да ођеднеш Херцеговца у француски фрак!“

Из ових погледа на тадашњу штампу види се да су Љубишини главни мотиви за писање били управо у народном језику и његовом кварењу разним туђицама и стилским обртима непримјерним српском језику. С обзиром на то да је у књижевној критици и књижевној историји, нарочито од Скерлића па надаље, оцјењивано да је Љубишин језик једна од најаутентичнијих особености његових приповједака, те да је он тај народни језик познавао боље но

многи други, ми у овим ставовима видимо још један снажан елемент Љубишине поетике, односно мотив зашто се он уопште определио да пише. Није код њега све у знаку романтизма и почетног реализма, његов протест („просвјед“) има значај ангажоване књижевности која га донекле приближава и критичком реализму, што значи да је Љубишино дјело, а нарочито његова декларативна поетика врло слојевита, па је овдје ријеч о својеврсном литерарном палимпсесту у којем се неки слојеви и преплитања јасно препознају, а неки други тек једва наслућују и назиру.

Поред главних мотива и садржаја у писању, за Љубишу је нарочито важна била и форма, односно метод којим ће прићи обликовању књижевне грађе и цјелокупног животног материјала, који је он потом обрађивао и моделовао специфичним умјетничким поступцима. „И то све да се исприча, просто, наравно (природно — М. Ј.), у народној одјећи, без натеге и грубоће, гдјегдје људском шалом, а вазда, да ти се мили чути; јер људи нијесу ни анђели ни ђаволи, пригнути час добру, час злу, како их нагони ћуд, невоља, пригода и рђава дружба. Тако би се здружила недружина: корист и забава, поука и шала; а намирила вечерња дангуба обилатом жњетвом дивнијех примјера.“ За разлику од неких других ставова, гдје се инсистира на романтичарској терминологији и поетици, у разматрању књижевног метода код Љубише већ превладава чиста реалистичка поетика каква се налази и код других програмских писаца, попут Љубена Каравелова, Светозара Марковића или Пере Тодоровића и других. Љубиша ни овдје посебно не помиње термин реализам, али када каже „корист и забава, поука и шала“ и многе друге, све су то термини из широког вокабулара реалистичке књижевности. А када каже „да ти се мили чути“, онда свакако мисли на вјешто обликовану причу која може имати високе умјетничке виједности. Из свега овога може се закључити да Љубишина реалистичка поетика, барем једним дијелом, не подразумијева само просто копирање стварности, већ да је она примјеренија развијенијем реализму и сложенијим начинима представљања и обликовања књижевне стварности.

Књижевни критичар Љубомир Недић истицао је да је Љубиша национални писац, а да су остали реалисти његовога времена само регионалисти. „И док други приповедачи српски имају, мање — више, локално, покрајинско обележје, овај је националан“ (Недић (?): 269). Ово би могло да важи само за протореализам, а да се високи или развијени реализам не може сводити на регионалну

компоненту, већ је он мултирегионалан, па и универзалан по својој природи. Сљедствено томе, Љубиша је и национални и регионални писац јер је истицао све актуелне проблеме свога народа, али је највише говорио о људима свога ужег завичаја, свога племена и локалног говора. Преко тог локалног и појединачног допирео је до саме суштине људског бића на овим балканским просторима. То му није сметало да изрази и неке универзалније истине о човјеку са ових простора, али и посебно, цјелокупног народа којем је припадао и којем је намијенио своја белетристичка дјела. Уосталом, поред локалног колорита и тачно одређених језичких црта завичајних Паштровића и Грбља, његови ликови се крећу и по многим другим просторима, од Венеције до Цариграда, од Дунава и Саве до Сињег мора и прекоморских земаља. Представљајући различите менталитете и шаролике културе других народа, а не само српског, Љубиша је постајао не само регионални и национални, већ поприлично и интернационални писац.

Наши познати критичари и историчари књижевности, оцјењујући Љубишине стилске, језичке и друге карактеристике, само су ближе или даље (претежно парцијално) одређивали њихову цјеловитост и суштину. Тако је било и са периодизацијском припадношћу овога писца, па су га неки сврставали у романтизам, неки у реализам, неки са акцентом на прелазне форме или различите облике једног или двају стилских система. Јован Скерлић га је погрешно смјестио у епоху романтизма, изричито наглашавајући: „Љубиша је био романтичар, романтичар Вукове школе, са извесним примесама реализма, и то не реализмакао књижевне теорије и школе, но реализма по нагону и по главној жељи да што боље наслика животсвога родног краја“ (Скерлић 1964: 242). За Скерлићем се повео и Драгиша Живковић, те је и он погрешно устврдио како Љубишино дјело припада романтизму, а не реализму. Већина осталих проучавалаца одређује га као реалисту, само имајући у виду његове различите облике. Марко Цар у Љубишином дјелу види „здрав реализам“, док Ђуза Радовић налази у њему „дубоки реализам“. Можда најбољи познавалац Љубишиног дјела, Ново Вуковић, посебно истиче Љубишин „сурови реализам“, не негирајући и остале врсте реализама. Јован Деретић и Душан Иванић истичу Љубишин „фолклорни реализам“, што је у основи тачно, али не и потпуно. Иванић још каже да је Љубиша „почео писати блиско очекивањима реалистичке школе, али у суштини изван његове поетике“. Ми смо, надам се, у овом раду показали (и доказали) да је овај писац,

поред роматичарске, имао и своју реалистичку поетику која нимало не одступа од оне код познатих програмских писаца реализма на нашим просторима. Радоје Радојевић тачније уочава: „роматичар по неким спољним, формалним обиљежјима, Љубиша је реалист по суштини својега умјетничког поступка“. Ми бисмо рекли — и по многим садржајима.

Понекад се дешава да поједини писци боље схватају и оцјењују дјела својих књижевних претходника или савременика него што то чине најпознатији историчари и теоретичари књижевности. Тако ће Антон Г. Матош, говорећи о приповиједању Стевана Сремца, рећи: „Као многи српски приповједачи, он је под руским утјецајем и реалист романтичне осјећајности“ (Матош 1952: 50). Ова синтагма „реалист романтичне осјећајности“, мислимо, у потпуности је примјенљива и на Љубишино приповиједање. Матош указује и на шири круг писаца блиских народном приповиједању, убрајајући ту и Љубишу: „Такви умјетници су у нас непознати ауторинародних умотворина, па Љубиша, Јанко Веселиновић, Шеноа и — донекле Кумичић. Остали пишу, ови причају. Другима робује фантазија, ови су њени робови. Први су критичнији, ови су плоднији. Они су близу умјетности, ови — природи“ (Матош 1952: 218). Дакле, реалности. А говорећи још конкретно о Радовану Перовићу Невесињском (*Горшћиакиње*), Матош каже да он „највише подсјећа на класичног Љубишу“ (Матош 1952: 221), што зачи да је овај врсни пјесник и критичар Љубишино дјело врло високо цијенио и уздизао.

Ипак, свођењем сложености једног дјела или опуса само на једну његову страну, ма колико она била битна, не може се допријети до цјелине једног књижевног система. Зато Радомир Ивановић нуди тројну визију и оцјену Љубишиног дјела, па обухватно каже да „Љубишина наративна проза припада протореализму (првој фази неразвијеног реализма), а нешто касније критичком реализму и фантастичном реализму“. Оваква аналитичка одређења су свестранија јер полазе од структурних особености проучаваног феномена, али је проблем о количинским односима између ових категорија. Чег а има више и шта претеже? Начелно допуњујући своју тројну дефиницију Љубишиног дјела, Ивановић посредно инсистира и на још неким реалистичким карактеристикама и начинима пријема његовог дјела: „Уколико су ‘истинитост’ и ‘актуелност’ књижевног дјела посвећене интерсубјективним сазнањима и искуствима, трећа категорија — ‘занимљивост’ намијењена

је искључиво субјективном свијету“ (Ивановић 1999: 68). Прихватаљива су нам ова поновљена тројна одређења Љубишиног дјела (и књижевности у цјелини), која су у примијењену раван дошла под утицајем Хегелове естетике, уз напомену да тек она, сва заједно, потпуније одређују стилску, језичку и периодизацијску припадност Љубишиног књижевног опуса.

Послије свега изложеног, и ми бисмо покушали да одредимо праву природу Љубишиног начина писања и одредимо праву суштину његовог књижевног дјела. Љубишин књижевни метод је, како најприближније рече Р. Радојевић, реалистички, његови књижевни погледи су, ипак, дуалног карактера — и романтичарски и реалистички, а мотивско-садржинским суштинама превладавају реалистички елементи, са јаким присуством тема и етичких узора из ближе и даље историје, митологије и народне фантастике. Ако је савремена тематика једна од битних одредаба реалистичке књижевности, овај писац је њену улогу обезбјеђивао универзалношћу „примјера“ и узоритошћу понашања ликова, па иако су дејства ликова више мотивисана етичким узорима и обичајним нормама, нијесу запостављани ни социјални садржаји, нарочито прикази оног живота обесправљеног народа проведеног под страним империјама и њиховим тобожњим културним супремацијама. Љубишин начин писања, његов књижевни програм (и експлицитни и иманентни) и његови садржаји чине препознатљиву књижевну тријаду која показује сву сложеност његовог дјела. Такође, вјерујемо да би двојна терминолошка синтагма (*романтични и фолклорни реализам*) могла бити једна од основних одредница не само његових дужих и краћих приповједака, него и његовог свеукупног књижевног писања. Зато би одредба *ипројореализам* обухватила обје ове категорије и најтачније означила саму суштину Љубишиног начина писања и књижевног стварања. Љубиша је за потребе читањства у Далмацији први штампао *Горски вијенац* латиницом, и у томе је његова велика заслуга. Љубиша ће остати упамћен и као први коментатор Његошевог *Горског вијенца*, што значи да је имао доста смисла за тумачење конкретних књижевних дјела, па и за књижевну науку у цјелини. Љубишино дјело се чини врло једноставним и лако сазнатљивим, пријемчивим, али при покушају његових коначних одређења и дефинисања оно постаје доста сложено и никада довољно растањено и спознато. Зато Љубишине приповијести и причања остају трајна инспирација за читаоце, слушаоце и проучаваоце на овим нашим, постјугословенским просторима и релацијама.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Булатовић 1954: Булатовић, Божо, „Љубиша и Његош — сличност у књижевном дјелу два писца“, у: *Просвјетни рад*, бр. 3/ 1954, Титоград.
- [2] Виловски 1906: Виловски, Тодор Стефановић, *Стијејан Миширов Љубиша, Ушисци и усйомене*, Сремски Карловци.
- [3] Вукмановић 1974: Вукмановић, Саво, „Љубиша и Његош“, у: *Овдје*, бр. 61, 1974, Титоград.
- [4] Вуковић 1980: Вуковић, Ново, *Пријовиједање као ојсесија*, Обод, Цетиње.
- [5] Глигорић 1970: Глигорић, Велибор, *Српски реализми*, Просвета, Београд.
- [6] Душанић Б. Јован, „Срби Босне и Херцеговине у XIX веку“, у: Фелтон: „Приписак на српске црквене општине“, *Полиџика*, 27. јул 2018, стр. 24, Београд.
- [7] Вук Стефановић Караџић, *Срби сви и свуда*.
- [8] Живановић 1909: Живановић, Јован, „Из српског језика, Љубишин српски језик у Причању Вука Дојчевића“, у: *Бранково коло*, бр. 10–11, 1909.
- [9] Зуковић 1980: Зуковић, Љубомир, „Кањош и Љубиша“, у: *Зборник Машице српске за књижевности и језик*, XXVIII, 3/1980, Нови Сад.
- [10] Иванић 1976: Иванић, Душан, *Српска пријовијетка између романтике и реализма*, (1965–1975), Београд.
- [11] Иванић 1996: Иванић, Душан, *Српски реализам*, Матица српска, Нови Сад.
- [12] Ивановић 1999: Ивановић, Радомир, *Сродство њо избору*, Културно-просвјетна заједница Подгорице, Подгорица.
- [13] Ивановић 2000: Ивановић, Радомир, *Самойиси и казалице Стефана Миширова Љубише*, Змај, Нови Сад.
- [14] Ивановић 2003: Ивановић, Радомир, *Књижевно обликовање стварности*, Институт за српску културу, Лепосавић.
- [15] Ивановић 2011: Ивановић, Радомир, *Писци и њосредници*, Змај, Нови Сад.
- [16] Јеврић 2018: Јеврић, Милорад, *Историја српске књижевности (Реализам I)*, Филозофски факултет, Косовска Митровица — Бесједа, Бања Лука.
- [17] Килибарда 1988: Килибарда, Новак, „Изворишта Љубишине реалистичке прозе“, у: *Из коријена усмености*, Јединство, Приштина.
- [18] Кочић 2002: Кочић, Петар, *Сабрана дјела, II*, Бесједа, Бања Лука – Ars Libri, Београд.
- [19] Леовац 1978: Леовац, Славко, *Портрети српских писаца XIX века*, СКЗ, Београд.
- [20] Милићевић 1888: „Љубиша Стефан Митров“, у: *Поменик знаменитих људи и српској народа новије доба*, Чупићева задужбина, Београд.
- [21] Милутиновић 1975: Милутиновић, Коста, „Политички лик Стефана Митрова Љубише“, у: *Бока*, бр. 6–7, 1975.
- [22] Недић (?): Недић, Љубомир, *Целокуйна дела, II*, Народна просвета, Београд.
- [23] Скерлић 1953: Скерлић, Јован, *Историја нове српске књижевности*, треће издање Рад, Београд.
- [24] Скерлић 1964: Скерлић, Јован, *Писци и књије*, II, Просвета, Београд.
- [25] Матош 1952: Матош, Антон Густав, *Есеји и фелџони*, Просвета, Београд.
- [26] Пајић, 1974: Пајић, Александар, „Прекрстили познатог писца: Откриће у Будви: Стјефан Митров Љубиша звао се Стефан“, у: *Полиџика експрес*, 11. новмбар, Београд.

- [27] Пејовић 1977: Пејовић, Божидар, *Књижевно дјело Стефана Миширова Љубише*, Свјетлост, Сарајево.
- [28] Радовић 1955: Радовић, Ђуза, *Стијан Миширов Љубиша, Личности и дјела*, Цетиње.
- [29] Ротковић 1982: Ротковић, Радоје, *Трајајући за Љубишом*, Побједа, Титоград.
- [30] Чађеновић 1976: Чађеновић, Јован, „О композицији Љубишених приповијести, Стефан Митров Љубиша“, у: *Прилози са Симпозијума у Титограду и Будви*, Титоград.
- [31] Чађеновић 1986: Чађеновић, Јован, „О Љубиши и Марку Миљанову“, У: *Опједи и критике*, Универзитетска ријеч, Никшић.
- [32] Човић 2005: Човић, Раздобудко Лариса, *Стилски ефекти Стефана Миширова Љубише*, Змај, Нови Сад.

Milorad JEVRIĆ

THE INTERTWINING OF ROMANTICISM AND REALISM IN THE
LITERARY WORKS OF STEFAN MITROV LJUBIŠA

Summary

The literary works of Stefan M. Ljubiša were created at the very beginning of Serbian realism, which can more precisely be defined as proto-realism, folk realism, with elements of critical realism, but it also has many features of romanticism, folk literature, and even influences of foreign literature, especially Italian. The intertwining of romanticism and realism is present not only in his lengthier and shorter stories, but also in his auto-poetic commentary. Within those, he labeled himself as a proponent of romanticism, even though his work contains realistic prose, which means that between his explicit and immanent poetics there is an evident contradiction. Likewise, some literary historians (J. Škerlić, D. Živković) considered him a romanticist, even though a prevailing opinion among the later researchers is that he was a literary realist of a distinctive kind. Ljubiša's national and political works were also marked by the struggle between the national ideals of the past and the difficult political circumstance of his present, which he navigated quite well and achieved impressive results for the benefit of his homeland but also a wider national community. In the stance of his Serbian ethnos towards others, he especially focused on the unity of Serbs and Croats, which later led to Yugoslavian tendencies and the creation of a unified state of all Southern Slovenians.

Key words: *romanticism, realism, epic folk song, folklore, genre and stylistic interference, program realism, abundance of literary genres*